

BENŐ ATTILA

ERDÉLYI REGIONÁLIS KÖZNYELVI SAJÁTOSSÁGOK A NYELVJÁRÁSOK KONTEXTUSÁBAN

KIVONAT: Jelen tanulmány az erdélyi magyar regionális köznyelv sajátosságait vizsgálja a dialektális háttér, a nyelvi hagyomány, valamint a kontaktushatások összefüggésrendszerében. Kiindulópontja az a szociolingvisztikai axióma, miszerint sem a standard nyelvváltozat, sem annak regionális variánsai nem tekinthetők homogén, merev határokkal elkülöníthető egységeknek. A regionális sztenderdek sokkal inkább olyan komplex nyelvi kontinuumként értelmezhetők, amelyek dinamikus kölcsönhatásban állnak a helyi nyelvjárással, a megőrzött archaikus elemekkel, valamint a többségi államnyelv meghonosodott elemeivel. A dolgozat célja ezen strukturális és szociolingvisztikai sajátosságok empirikus bemutatása a lexikai és a grammatikai részrendszerek szintjén. A tanulmány következtetései egyértelműen jelzik, hogy az erdélyi regionális köznyelv egy dinamikusan változó, többszörösen rétegzett, komplex nyelvváltozat, amely nem jellemezhető merev, éles határokkal. E nyelvváltozatban szimultán módon érvényesülnek a divergens és konvergens változási folyamatok.

KULCSSZAVAK: regionális köznyelv, nyelvi standardok, nyelvi érintkezés, megőrzött régiségek

1. Bevezetés

Előadásom írott változatában az erdélyi magyar regionális köznyelv néhány sajátosságát elemzem a nyelvjárási háttér, a nyelvi hagyomány és a nyelvi

kontaktusok szempontjából.¹ Mindvégig szem előtt tartom, hogy sem a standardnak tekintett nyelvhasználati mód, sem ennek regionális változatai nem alkotnak egységes, egynemű és világosan elhatárolható nyelvváltozatot. A standardok regionális formái olyan összetett nyelvváltozati komplexumként használatosak, amelyek szoros kölcsönhatásban állnak a helyi nyelvjárásokkal, tájnyelvi sajátosságokkal, a megőrzött régiségekkel és a környező többségi nyelv hatásaival. A gondolatmenet célja ezen sajátosságok bemutatása a lexikai és grammatikai jelenségek szintjén.

2. A standard mint funkció és a nyelvi standardok

„[A] redukció megmerevedett szubsztanciát tételez [...]”
(Kosíc 1967: 25)

A standard nyelvváltozat bizonyos értelemben absztrakció és konstrukció: a tényleges nyelvhasználatban nincsenek éles határok a nyelvek és nyelvváltozatok között, hanem inkább fokozatos átmenetiség. Ismert, hogy minden standardnak tekintett nyelvváltozat eredetében nyelvjárásokra épül, ugyanakkor a spontán nyelvhasználat és a szleng hatását sem hagyhatjuk figyelmen kívül, különösen a beszélt köznyelvben (Péter 1999: 29). A szleng nyelvváltozat befolyását jól jelzi, hogy a mai magyar köznyelv változási folyamatai kapcsán némelyek ideológiailag erősen terhelt módon a normatívnak tekintett nyelvváltozat „elszlengesedéséről” beszélnek.² Az ezzel kapcsolatos negatív attitű-

1 Ebben a tanulmányban az Erdély, erdélyi megnevezés a magyar köznyelvi használatnak megfelelően a nagyrégióra vonatkozik, tehát Romániának a Kárpátok keleti részétől az országhatárig terjedő részére.

2 Sokatmondó, hogy nyelvészeti cikkben is megjelenik a negatív értékelést kifejező *elszlengesedik* ige: „Az üzenetküldőket már távoktatásra, riportokra is használják. Ez felveti a kérdést, hogy nyelvhasználatában milyen tendenciák várhatóak: közeledik a sztenderd felé, avagy megmarad szlenges, kötetlenebb műfajnak, és a rajta folytatott hivatalos kommunikáció szlengesedik el?” (Constantinovic 2009: 10).

dök arra utalnak, hogy a hagyományos standard normák változása, „lazulása” negatív jelenséggént értelmeződik (nem csak laikusok értékeléseiben).

Az önállónak, elkülönültnek tételezett standard funkciójú nyelvváltozat eredetében is, működésében is egy változó kommunikációs folyamat. Sokkal inkább standard funkciójú nyelvi jelekről, jelviszonyokról (Bodó 2016: 56–57) és az ezek alapjául szolgáló formális beszédhelyzetekről beszélhetünk, mint egy önmagában, mentális szubsztanciaként létező nyelvi produktumról. Mivel a standard nyelvhasználat is változó folyamat, sokkal inkább standardizációs folyamatot tételezhetünk, mint egy végleges közlési rendszert (Milroy 2001: 534). Ezért célszerűnek látszik tágabb kontextusban egy több irányból meghatározott folyamat részeként elgondolni a standard nyelvhasználatot, mintsem egy tárgyként létező, egyértelműen elhatárolható entitásként. Ez azért is szükséges, mert hajlamosak vagyunk egységesnek, egységes szabályrendszert alkalmazó, ingadozó nyelvi formákat nem tartalmazó, invariábilis rendszernek elgondolni a köznyelvi használatot.³

Nemcsak a standard nyelvváltozat határa, elhatárolhatósága kérdéses, hanem homogén, egynemű jellege is. Mivel a standard nyelvhasználat szükségszerűen más nyelvhasználati módok és stílusváltozatok kontextusában, kölcsönhatások folyamataként létezik, többnemű, heterogén jellege nem szüntethető meg teljesen. Egy lexikalizálódott egység, grammatikai forma standard jellege, standard funkciója gyakran nem egyértelmű, fokozatiság kérdése: egy-egy kifejezési mód többé vagy kevésbé tartozhat a köznyelvi megnyilatkozás körébe. A *kiríg* ige ’elbocsát’ jelentésében hosszú ideig nem illett a standard nyelvhasználatba, ma azonban az írott sajtónyelvben is nagy gyakoriságot mutat, bár vannak olyanok, akik még sértőnek vagy bántónak érzik, oda nem valóznak tartják. Ez a nyelvváltozat is összetett, belsőleg változatos, variatív, hiszen beszélői sokfélék – generációs tekintetben is (Balogh 1989: 379). Ugyanakkor

3 Lanstyák István az invariabilizmus ideológiájának hatásával magyarázza azt, hogy úgy gondoljuk az alakváltozattal vagy szinonim változattal nem rendelkező nyelvi formák helyesebbek, mint a két vagy több alakváltozatban élő „ingadozó” nyelvi formák. „Ez az ideológia megnyilvánulhat magának a lexémának az elutasításában (ha létezik hagyományos szinonimája), vagy pedig az egyik változat kiemelésében, helyesnek nyilvánításában.” (Lanstyák 2015)

bizonyos értelemben minden nyelvhasználati mód és szociolektus egyveleges, többretegű, lévén hogy a nyelvváltozatok között nincsenek és nem is lehetnek éles határok, mivel az egyéni nyelvi repertoár is sokszínű: különböző nyelvek, nyelv- és stílusváltozatok hatásának az eredménye.

Végső soron a konkrét beszélő normatudatától is függ, hogy mit észlel a standard nyelvhasználatba tartozónak, milyen lexikai elemeket, grammatikai viszonyokat gondol a köznyelvben elfogadhatónak. A normatudat pedig az egyén és a közösség szintjén is változó mentális jelenség.

Bár a standardizáció, a kodifikáció célja az egységesítés, paradox módon a normatív nyelvváltozati rendszer terjedése nem uniformitást, hanem további hierarchikus heterogenitást teremt (Gal 2006: 171, Bodó 2016: 56), azaz egy másfajta variabilitás lehetőségét hozza létre, hiszen ilyen módon létrejön a standard és a nem standardnak tekintett nyelvváltozatok, nyelvhasználati módok szembenállása, egy mesterségesen létrehozott határ elválasztó ereje. A standard és nem standard nyelvváltozati határok vélt sérthetatlensége, „szent” jellege a köznyelvi nyelvhasználati mód nagy presztízsével és az ezzel összefüggő attitűddel, a más nyelvváltozatok tudatos vagy öntudatlan leértékelésével magyarázható. Hiszen, ha valamit felértékelünk, akkor hajlamosak vagyunk a tőle különbözőt leértékelni, és a másként beszélőt negatív minősítésekkel jellemezni.

Nyilvánvaló, hogy a nem egyértelmű határokkal jellemezhető és változási folyamatban, változó szabályrendszerében, variabilitásában létező, nem homogén, nem „tisztá” nyelvváltozat nem lehet eszményi, csak *eszményített*, azaz ideológiailag és kulturálisan túlértékelt, ami határozott alapot teremt a nyelvi türelmetlenség, a megbélyegzés és a nyelvi diszkrimináció számára (vö. Kontarra 2010: 75–76). Hiszen a standard nyelvváltozat túlértékelése odavezet, hogy némelyek már-már szentségként tekintenek a hagyományos köznyelvre, és ennek eredményeként a spontán beszédet jellemző performanciahibák vagy más nyelvváltozatok hatásai vétségként, bűnként értelmeződnek.

A standardot funkcióként is elgondolhatjuk: egy adott korszak olyan szóképzleti és grammatikai szabályok halmazaként, amelyben a halmazhoz tartozónak tekintett nyelvi elemeknek standard minősítést tulajdonítanak. Mivel

a köznyelv normája is változik, új elemek és grammatikai szabályok honosodhatnak meg, újabb és újabb nyelvi formák nyerhetnek standard funkciót. A standard nyelvhasználati mód más kifejezésmódoktól, nyelvváltozatoktól való teljes és egyértelmű elkülönítése azért sem lehetséges, mivel a standard nyelvhasználat nyelvi elemei más nyelvváltozatokban is használatosak, mivel ugyanarról a nyelvről van szó, és így a nyelv- és stílusváltozatok, regiszterek egymást metsző halmazokként adóttak.

A magyar standard alapjául szolgáló lexikai és grammatikai kodifikálásban hosszú ideig egy olyan egységesítő, „nyelvtisztító” szándék érvényesült, amely a közös nyelvi alapot a regionalitás és a változatosság ellenében kívánta létrehozni, illetve megerősíteni (Péntek–Benő 2020: 83). A nyelvi standardokat azonban kultúrában, tudásban, ízlésben, nyelvi kompetenciában, szocializációban és regionális hovatartozásában eltérő beszélők alkalmazzák, a nyelv- és stílusváltozatok variabilitása, belső rétegezettsége szükségszerű. Ilyenként az áhított egységesség, homogenitás egyetlen nyelvváltozatban sem lehet teljes körű. Ezért a standardizációt inkább tendenciának, folyamatnak kellene tekinteni, amely a különböző közlési helyzetekben változatos módon érvényesül. Amíg csoportkultúrák léteznek, amíg az egyéni nyelvhasználat variábilis és heterogén, addig meg nem szüntethető módon lesz heterogenitás és különbözőség az egyének és közösségek köznyelvi használatában is.

3. A regionális köznyelv és a standard regionális változatai

Az általánosként és egységesként elgondolt standard mindig regionális nyelvi környezetben, összetett kulturális kontextusban érvényesül és érvényesült. Ez a nyelvi környezet sokszínű: többféle nyelvet és nyelvváltozatot tartalmazó egyéni és közösségi verbális repertoárok interakciójaként adott.⁴

4 A verbális repertoár fogalmával kapcsolatban l. Hymes 1974, Gal 1987. Erdélyi vonatkozásban: Benő–Sófalvi 2024.

A regionális köznyelvet elsődlegesen beszélt nyelvi változatként értelmezték, olyan standard funkciójú szóbeli nyelvhasználatként, amelyben érvényesülnek a helyi nyelvjárási ejtési szokások. Tehát hosszú ideig nyelvjárási színezettel beszélt köznyelvnek tekintették a regionális köznyelvet (Imre 1979), és csak kisebb mértékben figyeltek fel alaktani, mondattani vagy szókészletbeli jelenségekre. A regionális köznyelv értelmezésének másik korlátozó szempontja volt az, hogy e standard funkciójú nyelvhasználat tipikus helyszínékként a magyarországi nagyvárosokat tekintették, és így külső régiók (Erdély, Felvidék, Vajdaság stb.) nagymértékben figyelmen kívül maradtak.

Kiemelendő, hogy a Magyarországgal szomszédos nyelvterületeken erőteljesebb a regionális színezet a köznyelvi megnyilatkozásokban is, mivel a korábbi (1990 előtti) elszigeteltség folytán az ottani beszélőkre kisebb mértékben hatott a változó magyar köznyelvi norma. Kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben az anyanyelvhasználat funkcionálisan korlátozott volt, és részben maradt máig. Az aszimmetrikus kétnyelvűségi helyzet következményeként a beszélők jelentős része erőteljesebb, mindennapi kapcsolatban volt és van az adott ország hivatalos nyelvének a standardjával, mint a magyar köznyelvvél (vö. Molnár Csikós 2020: 261, Péntek–Benő 2020: 83–84).

A külső régiók kontextusában a magyarországitól eltérő köznyelvi standardok nemcsak nyelvjárási eredetűek, hanem a korábbi, Magyarországon már nem használatos vagy ma régiesnek, népiesnek minősülő megőrzött nyelvi formákból is származnak (Benő–Lanstyák 2019), amint ezt részletesen bemutatjuk a továbbiakban.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a mai Magyarországgal szomszédos nyelvterületen standard funkcióban alkalmazott nyelvi közlés egyaránt jelzi a megőrzött régiségek, a kontaktusjelenségek és a nyelvjárások hatását. Ez a három szintén összefügg egymással, hiszen a nyelvjárások őrzik a korábbi kontaktus hatásokat és a mára háttérbe szorult köznyelvi formákat. Jól szemlélteti ezeket a folyamatokat is a külső régiók köznyelvi használatát is dokumentáló *Termini-magyar szótár és adatbázis*, amely e tanulmány egyik forrásaként szolgál. A továbbiakban a mai erdélyi regionális köznyelv sajátosságait e három réteg szempontjából elemzem.

4. Az erdélyi regionális köznyelv sajátosságai

4.1. Megőrzött régiségek

Erdélyben – és valamennyi külső régió standard funkciójú nyelvhasználatában – a korábbi évtizedek elszigeteltségének eredményeként megőrződtek olyan nyelvi formák, amelyek korábban részei voltak a standard funkciójú nyelvhasználatnak. Ezek a *megőrzött régiségek*. A megőrzött régiség olyan nyelvi forma, amely korábban az egész nyelvterületen közhasználatú és formális stílusértékű volt, idővel azonban a nyelvterület jelentős részén használati gyakorisága csökkent, és ezzel összefüggésben vagy megváltozott a stílusértéke, vagy teljesen kihalt, ugyanakkor a nyelvterület egy kisebbik részén megmaradt eredeti vagy ahhoz közel eső stílusértékben. A *régiség* megnevezés nemcsak olyan nyelvi elemekre vonatkozik, amelyek évszázadok vagy évezredek óta megvannak nyelvünkben, hanem olyanokra is, amelyek a XIX. században jöttek létre vagy terjedtek el a hivatali vagy más nyelvi regiszterekben (Péntek–Benő 2020: 276–281).

Ezek a közmagyar eredetű lexikai egységek 1920 előtt javarészt koiné jellegűek voltak, vagyis az egész magyar nyelvterületen használták őket, sok esetben standard elemekként, 1920 után azonban sorsuk másként alakult Magyarországon, és másként a határon túli régiókban. A magyarországi nyelvváltozatokban ezek a szavak a legtöbb esetben visszaszorultak, marginálissá váltak („régies”, „elavult” „népnyelvi” stb. stílusértéket vettek föl), a külső régiók nyelvhasználatában viszont standard funkciójú elemként, változatlan stílusértékben éltek és élnek tovább (vö. Benő–Lanstyák 2019: 18–22). A következő lexikai adatok jelzik, hogyan élnek tovább Erdélyben és a külső régiókban korábbi standard nyelvi formák: Er⁵ Fv Ka Hv Mv Öv *árvaház* 'gyermek-

5 Tanulmányomban az egyes Kárpát-medencei régiók rövidítései javarészt a Termini-adatbázis gyakorlatát követik: Km: Kárpát-medence vagy közmagyar, Mo: Magyarország, Er: Erdély, Fv: Felvidék, Va: Vajdaság, Ka: Kárpátalja, Mv: Muravidék, Hv: Horvátország, Öv: Örvidék.

otthon'; Er, Fv, Va *hajtási jogosítvány* 'vezetői jogosítvány' (újabbban: *vezetői engedély*); Er, Fv, Ka, Va *halotti levél* 'halotti anyakönyvi kivonat'; Er, Fv Ka *házasságlevél* 'a házasságkötést tanúsító bizonyítvány'; Er, Fv, Va *inasiskola* 'szakmunkásképző'; Er Fv Mv *inspektor* 'felügyelő, ellenőr'; Er Fv Ka *Öv internátus* 'diákotthon, kollégium'; Fv Va Ka Hv *Öv kapitány* 'százados'; Er, Fv Ka Hv Mv *Öv kaszárnya* 'laktanya'; Er Fv Va Hv Mv *Öv katedra* 'egyetemi, főiskolai tanszék'; Er *keresztlevél* 'születési anyakönyvi kivonat'; Er Fv *születési bizonyítvány* 'születési anyakönyvi kivonat'.

Az alábbiakban az Értsz által már 1962-ben *elavulóban* levő stílusminősítéssel ellátott *internátus* szó mai használatának természetességét, stilisztikai jelöletlenségét figyelhetjük meg az erdélyi sajtónyelvben és az oktatási intézmények hivatalos honlapján:

*Hozzátette, hogy a leépítések sok nehézséget okoznak a tanintézmény és az **internátus** életében, a hét elvesztett egész normás állás miatt, az alkalmazottak munkaköreiken kívül kénytelenek mást is vállalni az iskolán belül.*⁶

*Az iskolában az élet megy tovább, de a részben beomlott – azóta megerősített és lezárt – **internátus** mementóként áll a város központjában, és arra figyelmeztet, hogy a közösség válaszokra vár.*⁷

*1935-ben az **internátus** építése is befejeződött.*⁸

*Az **internátus** vezetésével megbízott tanár lakását is megépíttette az iskola területén, felépíttette és bebútorozta a kollégium dísztermét.*

6 <https://szekelyhon.ro/aktualis/csikszek/csiki-kollegiumok-sok-diak-elenyeszo-szamu-szemelyzet>

7 <https://hargitanepi.ro/hirek/kiemelt/szerdan-negy-ora-elott-egy-perccel-megszolalnak-a-harangok>

8 <https://www.mikeskelemenliceum.ro/hu/iskolankrol-iskolank-toertenete.html>

4.2. Nyelvjárási eredetű standard nyelvi formák

Az erdélyi regionális köznyelv szókincsének egyik meghatározó rétegét a népi nyelvi eredetű, a régióban standard funkcióban használt lexikai elemek alkotják. Ilyenek például: *borvíz* 'ásványvíz', *csurdé*, *csoré* 'meztelen', *degenyeg* 'gépszír', *döblec* 'sütőtök', *ereszték* 'habarás', *fuszulyka* 'bab', *lapító* 'vágódeszka', *lapi* 'levél', *laska* 'szárasztésza', *ler* 'sütő' vagy a szláv eredetű *murok* ('sárgarépa').⁹

Sajátos jelentésben alkalmazott köznyelvi értékű főnevek: *kicsengetés* 'ballagás', *szivar* 'cigaretta', *kendő* 'törülköző', *réce* 'kacsa', *tészta* 'sütemény'. A közismert kifejezésektől eltérő megnevezések: *fűlsár* 'fűlsír', *gálacipő* 'báli cipő', *máléliszt* 'kukoricaliszt', *szalmakrumpli* 'hasáburgonya', *vöröshagyma* 'lilahagyma'. Névszói alakváltozatok: *kancsi* 'kancsal'.

A főneveken kívül az igék, igei kifejezések körében is megfigyelhetők regionális sajátosságok az erdélyi köznyelvi használatban. A Kárpát-medencei közmagyartól eltérő jelentések alkalmazása (például a *kap* 'talál', *pótol* 'belead [pénzt]'), sajátos lexikai formák, alakváltozatok megjelenése (*bódorog* 'kódorog', *jösztok* 'jöttek', *kérezik* 'kéredzkezik', *örvend* 'örül', *pillogtat* 'pislog', *sutyurál* 'súgdolozik, sutyurol', *számigál* 'számolgat'). Sajátos, népi nyelvi eredetű igék és igei szerkezetek is jelentkeznek standard funkcióban: *bazsalyog* 'mosolyog', *elnáspángol* 'elver', *potyol* (húst) 'klopfol', *rittyent* 'gyorsan, hirtelen csinál, összecsap valamit.', *jól fog* 'jól jön', *nem jön, hogy higgye* 'nem tudja elhinni'.

Az alábbiakban a *jól fog* kifejezés sajtónyelvi és hivatalos szövegekben való megjelenését szemléltetjük:

*Amíg októberben meg nem kapom az első nyugdíjam, jól fog ez a csizma.*¹⁰

9 A regionális és a helyi kulturális sajátosság jelképeként Benkő Samu könyvcímében is megjeleníti a *murok* szót egy, eredetileg tréfás összetétel elemeként: Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen (Kriterion 1972).

10 <https://maszol.ro/belfold/75200-szabad-fogas-amig-oktoberben-meg-nem-kapom-az-els-nyugdijam-jol-fog-ez-a-csizma>

(...) éppen ezért **jól fog** majd egy kis közös sörözés az évfolyamtársakkal (...) ¹¹

Jól fog az állami forrásból érkező pénz. ¹²

Úgy gondoltuk, **jól fog**, ha sokan, sokféle eszközzel segíünk neked tájékozódni, hogy ezáltal is otthonosabban érezhesd magadat Karunkon. ¹³

4.3. Kontaktusjelenségek köznyelvi funkcióban

Az alábbiakban az erdélyi köznyelvben megnyilvánuló lexikai és grammatikai kontaktusjelenségeket ismertetem.

Az elmúlt száz évben a folyamatosan terjedő kétnyelvűség sajátos, román eredetű jövevényszó-rétegeket hozott létre valamennyi erdélyi nyelvváltozatban a nyelvjárásoktól a szaknyelvig. Ezeket a lexikai elemeket nagyszámú adattal dokumentálja a *Termini magyar-magyar szótár* is a korábbi és újabb vonatkozó kutatások alapján (Bakos 1982, RK, Benő 2004, Benő–Sófalvi 2024). Jóllehet a román nyelvi hatás a legerőteljesebben a nyelvjárásokban érvényesül (l. az RK bevezető tanulmányát), az erdélyi köznyelvi használatban is megjelennek, elsősorban az átadó nyelvi kultúraspecifikus fogalmak (reáliák) jelölésére. Ilyen közvetlen átvétel a köznyelvi használat szempontjából, például az *aragáz* 'propán-bután gáz' ¹⁴, a *csorba* 'savanyú leves', a *kaláka* 'segítő szándékú alkalmi csoportosulás egyes munkák közös elvégzésére', a *miccs* 'roston sült kolbászféleség', a *muzsděj* 'sós-ecetes fokhagymaöntet', a *popa* 'görögkeleti pap' vagy a *tokány* 'pörköltféle húsétel', a *vinetta* 'padlizsán; padlizsánkrém'. Nemcsak Erdélyben, hanem a Kárpát-medence egészében standard funkcióban használatos néhány román eredetű jövevényszó: *áfonya*, *cimbora*, *ficsúr*,

11 <https://szabadsag.ro/article/csillagok-csillagok-mondjakok-el-nekem>

12 <https://www.e-nepujsag.ro/articles/jol-fog-az-allami-forrasbol-erkezo-penz>

13 <https://padi.psiedu.ubbcluj.ro/kolozsvar/golyafuzet>

14 A román etimon egy tulajdonnévi funkciójú betűszó és egy köznév összetételéből alakult ki: *aragaz* 'propán-bután gáz' ← *A.R.* + *gaz* ← *Astra Română* + *gaz* (TerSz).

furulya, lej, málé, mokány, orda, poronty, pulya, román. A köznyelv írott és beszélt változatában egyaránt előfordulnak olyan bizalmas stílusértékű jövevényszavak, amelyek románban a szlengben gyakoriak: *fáza* 'helyzet, alkalom', *frájer* 'hiszékeny, naiv ember, balek', *fuzsitus* 'hirtelenkedő, szeleburdi', *mutuj* 'ügyetlen'; *mutujkodik* 'ügyetlenkedik'.

Szintén a közvetlen átvételekhez sorolhatók azok az *alaki kölcsönszavak*, amelyek előfordulhatnak formális nyelvhasználati helyzetben is: *doszár* 'doszsié', *gripa* 'grippé', *perfúzió* 'infúzió'.

A közvetlen átvételek valamennyi fenti formája a nyelvjárásokban jelentkezett először, majd általánosan ismertté, népnyelvvé váltak, és egy részük standard funkcióban is megjelent. (Ezt a terjedési folyamatot jól adatolják az RK népnyelvi és köznyelvi minősítésű szócikkei.) A jövevényszavak nagy része tehát egyszerre *nyelvjárási* és *kontaktusjelenségeként* adott.

A *közvetett* (indirekt) román nyelvi hatást jelzik a *jelentésbeli kölcsönszavak* és a *tükörszók*. Az erdélyi nyelvhasználatban standard funkcióban jelentkeznek olyan *jelentésbeli kölcsönszavak*, mint az alábbiak: *blokk* 'tömbház', *kakas* 'pattogatott kukorica', *letesz* 'bead hivatalos iratot', *másol* 'puskázik, csal az írásbeli vizsgán', *órarend* 'nyitvatartás', *régiség* 'szolgálati idő', *szimulálás* 'próbavizsga', *vonat* 'tagozat (rendszerint egyetemen)'.

Hasonló funkcióban olyan *tükörszók* és *tükörszerkezetek* is érvényesülhetnek, amelyek az átadó nyelvi szerkezeti mintát követik, szó szerinti fordítás eredményeként jöttek létre, és lexikalizálódtak: *iskolacsoport* 'iskolaközpont' (< rom. *grup școlar* 'ua'), *küldőpapír* 'beutaló' (< rom. *bilet de trimitere* 'ua'), *munkarégiség* 'szolgálati idő' (< rom. *vechime de muncă* 'ua'), *anyasági segély* 'az anyasági szabadság idejére járó segély' (< rom. *ajutor maternal* 'ua'), *elméleti liceum* 'gimnázium' (< rom. *liceu teoretic* 'ua'), *elszigeteltségi pótlék* '(pedagógusoknak fizetett) területi pótlék' (< rom. *spor de izolare* 'ua.'), *fertőző betegségek kórháza* (< rom. *spital de boli infecțioase* 'ua.'), *hosszú fény* 'reflektorfény, országúti fény' (< rom. *fază lungă* 'ua') (lásd részletesebben Péntek 2007: 12, Benő 2013a: 15–21, illetve a TerSz megfelelő szócikkei).

A standard funkcióban is elterjedt *grammatikai kontaktusjelenségek* köréből itt a következőket mutatjuk be: a *kell menjek* típusú szerkezet, a feltételes

kötőszóval bevezetett tárgyi mellékmondat (*nem tudom, ha eljön*), az egyes szám második személyű igealakokkal kifejezett általános alany használata, valamint az *és nemcsak* típusú elliptikus mondatzáró szerkezetet.

Amint ismert, a *kell menjek* (*kell* + kötőmódú igealak) típusú segédigés állítmányi szerkezet az erdélyi standard nyelvhasználatban is általánosan elterjedt, és az eddigiekben pusztán nyelvjárási jelenségként tartották számon. É. Kiss Katalin (2009) elgondolkodtató érvek alapján felvetette annak lehetőségét, hogy ez a predikatív szerkezet is kontaktusjelenség. Bár újabban Magyarországon is terjedőben van a szerkezet a használata (Posgay 2000), van némi különbség az erdélyi és a nem erdélyi használatban: Erdélyben a *kell* segédige után igeekötős ige is állhat (*kell elmenjek*), míg Magyarországon csak az *el kell menjek* változata fogadható el (É. Kiss 2009), ami jelzi, hogy a szerkezet érvényesülése Erdélyben változatosabb, összetettebb. É. Kiss Katalin szerint ez az állítmányszerkezet, a redukált kötőmódú beágyazott mondat általános a balkáni nyelvekben (a románban, a görögben, a bolgárban és az albánban), mivel ezekben a nyelvekben nincs infinitívus, és az infinitívus funkcióját a kötőmód vette át. Így valószínűnek mondható, hogy a Balkánról nyugatra terjedő *Sprachbund*-jelenséggel van dolgunk, és az erdélyi magyar nyelvhasználatban román eredetű mondattani kontaktusjelenségként tarthatjuk számon (Benő 2014: 127).

Köztudott, hogy bizonyos igei állítmányok kizárólag állító tárgyi mellékmondatokat vonzanak a közmagyar nyelvhasználatban. Ilyenek a nyelvi közlés (*mond, felel*) és az értelmi működés (*gondol, vél, tud*) igéivel kifejezett predikátumok. Az ilyen tárgyi mellékmondatok rendszerint a *hogya* kötőszóval jelennek meg a mai köznyelvben, és rendszerint nem használatosak a *ha* kötőszóval. Erdélyben viszont írott nyelvi megnyilatkozásokban is gyakorinak tekinthető az olyan, *ha* kötőszóval jelölt, beágyazott kérdés funkciójú tárgyi mellékmondat, amelynek főmondatában a *tud* ige állító vagy tagadó alakú alakban jelenik meg:

*Tudom, ha másképp van a pix az asztalon, mint tegnap.*¹⁵

15 <http://helikon.ro/anyam-hatalma>

*A kutya **tudja**, **ha** rosszkedvű a gazda.*¹⁶

*Nem tudom, **ha** e pár sor fémjelzi célomat.*¹⁷

*Nem tudom, **ha** fel vagyok fizikailag készülve.*¹⁸

Valószínűleg az erdélyi magyar nyelvhasználatban kontaktusjelenségnek tekinthető ez a kérdőí tárgy mellékmondatos szerkezet az olyan változatában, amelyben nem szerepel sem az *-e* kérdőszócska, sem a *vagy/avagy* kötőszóval jelölt választó mellérendelés, mivel ez a szerkezet az internetes adatok szerint Magyarországon csak szórványosan fordul elő (l. részletesebben Benő 2016).

Az egyes szám második személyű igealakokkal kifejezett általános alany az indoeurópai nyelvek ismert jellegzetessége (*Nem tudod mit tegyél* 'Nem tudja az ember, mit tegyen'). Mai magyar nyelvű internetes sajtónyelvi szövegek vizsgálata azt jelzi, hogy Magyarországon közvetlen, bizalmas(kodó) stílusértékű szövegekben általánosnak mondható az egyes szám második személyű igealak használata, azaz olyan referenciális funkcióban, amikor a mondat címzettje nem egy konkrét személy, hanem valamennyi olvasó, azaz egyfajta általánosítás érvényesül. Az ilyen szövegekben az olvasó tegező formában történő közvetlen és általánosító megszólítását láthatjuk. Ilyenkor sajátos stílusérték társul az írott megnyilatkozáshoz. A fiataloknak szóló honlapok szövegében, hirdetésekben, reklámokban jelentkezik gyakrabban ez a nyelvi forma. Az erdélyi magyar nyelvváltozatban (formális kontextusokban is) elterjedtnek mondható az általános alany egyes szám második személyű igealakban történő kifejezése. Az olyan mondatok szemléltetik ezt, mint az alábbiak:

16 <http://kronika.ro/eletmod/a-kutya-tudja-ha-rosszkedvu-a-gazda/print>

17 www.fuggoleges.ro/gallery/file/fuggoleges_vasarnap.pdf

18 <http://torpmano.ro/?p=73>

*Nem tudod, hogy mit hoz a sors egyik napról a másikra.*¹⁹

*Példaként legyen elég annyi, hogy ha **elmész** az orvosodhoz, mert úgy **érezed** menten **felfordulsz**, könnyen meglehet, hogy teljes árat **fizetsz** a felírt gyógyszerekért.*²⁰

Mivel az általános alanynak ez a kifejezőmódja nem kizárólag az aktív két-nyelvűséggel, vagyis egy másik nyelv hatásával magyarázható, relatív kontaktusjelenségnek tekinthető. A relatív kontaktusjelenségek ismérve, hogy nagyobb a gyakoriságuk, kiterjedtebb a használati körük, mint egynyelvű környezetben (Lanstyák 2011: 66–67), többféle funkcióban és számos közlési kontextusban és regiszterben is megjelenhetnek (Benő 2013b).

Érdekes mondattani kontaktusjelenség az erdélyi regionális köznyelvben az *és (de) nemcsak* típusú elliptikus mondatzáró szerkezet alkalmazása. A szerkezet a közmagyarban is megjelenik, de a szerkezet után mindig következik egy visszautaló elem vagy szóismétlés: *Az igazgató a rendezvényen sokat beszélt, **de nemcsak ő/az igazgató**.* Kádár Edit (2010) arra figyelt fel, hogy az erdélyi regionális köznyelvben, különösen a sajtóban a szerkezetben elmarad a visszautaló elem, az anafora, akárcsak a románban. Íme egy élőnyelvi példa erre a jelenségre: *Varga Zoltán alkotásait évek óta figyeltem, és mindig arra gondoltam, jó lenne egyszer azokat bemutatni a csíkszeredai közönségnek, és **nemcsak**.* Ezt a kiegészítés nélküli, hiányos szerkezetnek egyértelmű analóg párja van a románban: a *și nu numai* 'és nemcsak' szerkezet. A jelenség azért is figyelmet érdemel, mert nem valamilyen új nyelvi elem vagy viszony jelenik meg, hanem valami elmarad, és a hiány, az ellipszis is lehet kontaktus eredménye. Mivel ez a kiegészítés nélküli hozzátoldó szerkezet csak az erdélyi nyelvhasználatban fordul elő, és egyértelmű román forrása van, jogosan feltételezhető a román nyelvi hatás.

19 <http://www.sepsihirdeto.ro/szines/erdekessegek/4255-szabo-elod-nem-tudod-hogy-mit-hoz-a-sors-egyik-naprol-a-masikra>

20 <http://szekelycitrom.szhblog.ro/2012/01/13/ami-a-reformbol-mindig-kimarad>

5. Összegzés

Az erdélyi regionális köznyelv egy dinamikusan változó, többszörösen rétegzett és komplex kategória, amelynek nincsenek éles határai. Egyszerre mutatkoznak meg benne divergens és konvergens folyamatok. A román nyelvi hatás, a nyelvjárási háttérre utaló elemek, a korábban standard funkcióban használt megőrzött régiségek jelenléte megkülönböztetik a magyarországi standardtól, más változási folyamatokat hozhatnak létre. Másrészt a magyarországi standard hat az erdélyi köznyelvre, és – kisebb mértékben – erdélyi nyelvi formák beszivárognak az összmagyar köznyelvbe (pl. a *kell* + kötőmódú igealak).

Az erdélyi – és általában a kisebbségi helyzetben használatos – regionális köznyelvi formák heterogenitása a nyelvi közösségek verbális repertoárjának sokszínűségéből fakad: az aktív két- és többnyelvűségből, az erőteljesebb nyelvi konzervativizmusból, a nyelvjárási háttérből, valamint olyan szociolektusokból és regiszterekből ered, mint a helyi szaknyelvek és szlengváltozatok. Úgy is mondhatjuk, az erdélyi (regionális) köznyelv sajátos keveréke a transzszilván hagyományok és az elszigeteltség okozta elkülönülésnek (Péntek 2001: 138).

Mivel a nyelvváltozati határok viszonylagosak, a mai nyelvjárási háttérű beszédmodok és a határon túli régiók nyelvváltozatai is befolyásolják a közmagyar norma alakulását, így az erdélyi magyar standard funkciójú nyelvhasználat is a „különbözés egységét” és az interkulturális hatások gazdagságát hirdeti, ahogy erre Tolcsvai Nagy Gábor (2016: 40) is rámutatott a mai standardok változásairól értekezve: „Az ezredforduló táján a formálódó új társadalmi csoportok különböző irányokban alakítják a sztenderdet, miközben más nyelvváltozatok (nyelvjárások, városi populáris nyelvváltozatok és a határon túli magyar régiók) is funkcionális erőt nyertek”.

Források

- ÉrtSz = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RK = Márton Gyula – Péntek János – Vöő István (szerk.) 1977: *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- TerSz = Benő Attila et al. (szerk.) 2025: *Termini magyar–magyar szótár és adatbázis*. Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat. <https://termini.ny-tud.hu/htonline>

Hivatkozott irodalom

- Bakos Ferenc 1982: *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balogh Lajos 1989: A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma. *Hungarológiai Közlemények* 21/3: 377–380.
- Benő Attila 2004: *A kölcsönszó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai–szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Benő Attila 2013a: Tükörszók, tükörszerkezetek és jelentéskölcsönzések a kisebbségi magyar nyelvváltozatokban. In: Szoták Szilvia – Vargha Fruzsina Sára (szerk.): *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség*. A VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szekcielőadásai. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár. 15–26. <http://mek.oszk.hu/13200/13242/13242.pdf>
- Benő Attila 2013b: Egy lehetséges relatív kontaktusjelenség az erdélyi magyar nyelvváltozatban: az általános alany kifejezés egyes szám második személyű igealakokkal. In: Agyagási Klára – Hegedűs Attila – É. Kiss Katalin (szerk.) 2013: *Nyelvelmélet és kontaktológia 2*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 13–26. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1846430/file/Nyelvelm-es-kont-4-2019-szines.pdf>
- Benő Attila 2014: *Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

- Benő Attila 2016: *Nem tudom, ha működik*. Egy lehetséges mondattani kontaktusjelenség az erdélyi magyar nyelvváltozatokban. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2016: *Nyelvelmélet és kontaktológia* 3. Szent István Társulat Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest – Piliscsaba. 97–109.
- Benő Attila – Sófalvi Krisztina 2024: Mezőségi beszélők verbális repertoárja. In: Sárosi-Márdirosz Krisztina – Biró Enikő – Suciu Sorin – Kommer Alois (szerk.): *Változó bölcsészettudomány – a 21. század nyelvi kihívásai*. Scientia, Kolozsvár. 29–46. <https://real.mtak.hu/207835>
- Benő Attila – Lanstyák István 2019: Megőrzött régiség és kontaktushatás. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia* 4. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 13–26.
- Bodó Csanád 2016: Miféle standardok? In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Standard – nem standard. Változatok egy nyelv változataira. Válogatás a 18. Élőnyelvi konferencia – Nyitra 2014. szeptember 18–21 – előadásaiból* 2. Antológia Kiadó, Lakitelek. 61–73.
- Constantinovic Milán 2009: Az instant üzenetküldők nyelvezetéről. <http://e-nyelvmagazin.hu/2009/09/29/az-instant-uzenetkuldok-nyelvezeterol>.
- Gal, Susan 1987: Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier (eds.): *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society* Vol. 1. 286–292. Walter de Gruyter, Berlin.
- Gal, Susan 2006: Contradictions of standard language in Europe: *Social Anthropology* 14/2: 163–181. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8676.2006.tb00032.x>
- Hymes, Dell 1974: *Foundations of sociolinguistics: an ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Imre Samu (szerk.) 1979: *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből*. Nyelvtudományi értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kádár Edit 2010: ...és (de) nemcsak. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 207–221.

- É. Kiss Katalin 2009: El kell menni/el kell mennem/el kell, hogy menjek/el kell menjek/el kellek menni. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 213–230.
- Kontra Miklós 2010: *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- Kosík, Karel 1967: *A konkrét dialektikája. Tanulmány az ember és a világ problematikájáról*. Gondolat, Budapest.
- Lanstyák István 2011: A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában* VII. kötet. Nyelv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 55–83.
- Lanstyák István 2015: Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.uni-deb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (letöltés időpontja: 2026. március 29.)
- Milroy, James 2001: Language ideologies and the consequences of standardization' *Journal of Sociolinguistics*, 5/4: 530–555.. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>
- Molnár Csikós László 2020: A nyelvi norma és a regionális nyelvváltozatok. In: Szalma József (szerk.): *A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken*. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék. 254–263.
- Péntek János 2001: *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár.
- Péntek János 2007: Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. In: Maticsák Sándor és mtsai (szerk.): *Nyelv, nemzet, identitás*. 1. kötet., Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 115–124.
- Péntek János – Benő Attila 2020: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár – Budapest.
- Péter Mihály 1999: „Húsz év múlva” (Régebbi és újabb gondolatok a szlengről). In: Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (szerk.): *Mi a szleng? (Tanulmányok a szleng fogalmáról)*. (Szlengkutatás 3.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 25–39.

- Posgay Ildikó 2000: The Syntactic Construction of the Type (el) kell men-
jek in Standard Hungarian and the Influence of Transylvanian Dialects.
Dialectologia et geolinguistica. 8. 63–67. DOI: [https://doi.org/10.1515/
dig.2000.2000.8.63](https://doi.org/10.1515/dig.2000.2000.8.63)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2016: Folyamatos sztenderdizáció: jelen idejű magyar
alakulástörténet. In: Kozmács István – Vančo Ildikó (szerk.): *Sztenderd
– nem sztenderd. Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változa-
taira. Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember
18–20. – előadásaiból*. Antológia Kiadó, Lakitelek. 29–44.